

DECRETUL NR. 177 DIN 1948 ȘI LIBERTATEA CULTELOR RELIGIOASE

Profesor Emerit Nicolae V. DURĂ

Universitatea Ovidius din Constanța

Academia Oamenilor de Știință din România

Academia Națională a Georgiei

E-mail: nicolaedidimos@yahoo.com

ABSTRACT: Decree No 177 of 1948 and freedom of religious cult.

In writing this study on „Decree No 177 of 4 August 1948 for the general regime of religious cults”, drawn up on the basis of the provisions of principle of the Constitution of the Romanian People’s Republic promulgated on 13 April 1948, I have taken into account two indispensable realities, namely: a) the fact that few of the Romanian theologians, jurists, sociologists, political scientists and historians - who have commented on its content - have had an interdisciplinary training that would allow them to examine and evaluate it through such an approach; b) the fact that some provisions of the text of this Decree-Law - to which some amendments were made after 1990, imposed by the socio-political guidelines and realities of the post-december epoch - were in force until 2006, when a new Law on Religious Cults was promulgated, namely Law no. 489 of 2006.

Taking these two realities into account, through the text of this study we have been able to bring to the reader’s attention some clarifications and precisions of juridical and canonical doctrine that could be of real help for a better understanding of the text of the provisions of this Decree.

Unfortunately, by some of its statements, Decree no. 177 of 1948 has survived in the text of Law no. 489 of 2006, although some of them, such as article 7, should have been taken over in their entirety, since the new law provides that the religious establishments are organized „according to their own ... canonical codes” (Art. 14 para. 2 Law no. 489/2006), and not according to „their canons and traditions”, as provided in article 7 of Decree no. 177 of 4 August 1948.

Keywords: *religious Cults, religious freedom, human rights, State and Church.*

Proimion

Pentru literatura de specialitate, textul Decretului nr. 177 din 1948 constituie o mărturie prețioasă privind modul în care dreptul la libertatea de religie a fost garantat și protejat de un „Stat popular” (Art. 1 Constituția României 1948), înființat în anul 1947, și care a acordat „protecție” juridică numai inițiativelor „puse în slujba intereselor generale” (Art. 13 Constituția României 1948), cu condiția însă ca și acestea să nu fie „contrare Constituției și securității publice” (Art. 27 Constituția României 1948).

Examinarea și evaluarea prevederilor acestui Decret-Lege din 1948 ne-a dat posibilitatea să-l introducem și să-l familiarizăm pe cititorul zilelor noastre nu numai cu problematica vieții social-politice a acelor vremuri, ci să-l conștientizăm și asupra modului în care dreptul la libertatea religioasă – asociat întotdeauna cu cel al demnității umane¹ – a fost perceput, exprimat, garantat și protejat în temeiul acestei legi în diferitele „orânduiri sociale” pe care le-a parcurs România până în anul 2006, când a apărut noua lege privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, adică Legea nr. 489 din 28 decembrie 2006.

În această perioadă de timp, conform textului Constituțiilor a existat atât „statul oamenilor muncii de la orașe și sate” (Art. 1 din Constituțiile României 1948, 1952 și 1965), cât și „statul de drept, democratic și social” (Art. 1 al. 3 Constituțiile României 1991 și 2003).

Pentru a întregi tabloul sinoptic al imaginii vieții religioase din România anilor 1948-2006, adică pe întreaga durată în care prevederile acestui Decret – după anul 1990 i s-au adus unele modificări impuse de orientările și realitățile socio-politice ale epocii post-decembriste – au fost în vigoare, am făcut și unele referiri exprese privind modul de organizare și funcționare al Cultelor religioase, care, conform prevederilor Constituției din 1948, ale cărei dispoziții de principiu se regăsesc afirmate și în textul Decretului-Lege avea să fie reglementat „prin lege” (Art. 84 Constituția României 1948).

1 N. V. Dură, „Dreptul la demnitate umană (dignitas humana) și la libertate religioasă. De la „Jus naturale” la „Jus cogens”, în *Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative*, 1 (2006), pp. 86-128; I. G. Rotaru, *Om-Demnitate-Libertate. Adoptarea pentru prima dată pe pământ românesc, în Principatul Transilvaniei, a Principiului Libertății Religioase și evoluția acestuia într-un timp relativ scurt de 25 de ani (1543-1568)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019, pp. 208-215.

Această lege a fost Decretul-Lege nr. 177 din 4 august 1948, prin care au fost prevăzute o sumă de libertăți, ca de exemplu „libertatea conștiinței și libertatea religioasă pe tot cuprinsul Republicii Populare Române” (Art. 1), „liberul exercițiu al unui cult religios recunoscut” (Art. 2) și libertatea organizării Cultelor religioase (cf. Art. 6-9), și, totodată, au fost reglementate și raporturile între Stat și Cultele religioase (cf. Art. 10-14).

I. Precizări noționale și de doctrină ecleziologică și juridică privind sintagma „cult religios”

În devenirea ei istorică, „sub chipul societății religioase”, Biserica a folosit și folosește în afară de normele ei religioase, morale, canonice² și nomocanonică³ și „normele de drept”⁴.

În temeiul cuvintelor Mântuitorului, „dați Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu” (Mt. 20, 21; Lc. 20, 25), Biserica și-a însușit – încă din epoca preniceeană – și unele norme de drept roman „care erau sau care puteau fi puse de acord cu principiile sale etice și religioase”⁵.

După Edictul de la Milan⁶ din anul 313, Biserica și-a afirmat și dezvoltat propriile ei norme juridice, atât pe baza principiilor normelor re-

2 C. Mititelu, „Internal (Material) Sources of Orthodox Canonical Law”, in *Philosophical-Theological Review*, 1 (2011), pp. 111-120; C. Mititelu, „Considerații privind Legea Țării și instituțiile ei”, în *Analele Universității OVIDIUS Constanța / Seria Drept și Științe Administrative*, 1 (2007), pp. 291- 312.

3 C. Mititelu, *Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea. Infrafracțiuni și pedepse*, București, Ed. Didactică și Pedagogică RA, 2012, pp. 19-45; C. Mititelu, *Vechi instituții europene prevăzute de legislația nomocanonică din secolul al XVII-lea (Pravila de la Iași și Pravila de la Târgoviște)*, Ed. Universitară, București, 2014, pp. 15-70; C. Mititelu, *Dreptul bizantin și receptarea lui în Pravilele tipărite, în Țările Române, din secolul al XVII-lea*, Ed. Universitară, București, 2014, pp. 10-56; C. Mititelu, „Începuturile Dreptului scris la români”, în *Dionysiana*, 1 (2009), p. 417-426.

4 L. Stan, „Biserica și Dreptul”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul. Teologia Dreptului*, I, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, p. 19.

5 *Ibidem*, p. 30.

6 N. V. Dură, „Edictul de la Milan (313) și impactul lui asupra relațiilor dintre Stat și Biserică. Câteva considerații istorice, juridice și ecleziologice”, în *Mitropolia Olteniei*, 5-8 (2012), pp. 28-43; N. V. Dură, C. Mititelu, „The State and the Church in IV-VI Centuries. The Roman Emperor and the Christian Religion”, in vol. *Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism*, Albena, Bulgaria, I (2014), pp. 923-930.

ligios-morale, cât și a celor enunțate de legislația dreptului roman, ca ulterior să-și însușească și principii și norme ale dreptului bizantin⁷, cunoscut de romaniști și istorici ai Dreptului roman și sub denumirea de „Jus romanum Novum” (Noul Drept roman).

Odată cu apariția normelor ei proprii, cunoscute sub numele de „canoane” – care au circulat prin intermediul unor cunoscute colecții canonice⁸, încă din secolele IV-V, printre care la loc de cinste se află colecția canonică a străromânului Dionysius Exiguus (Dionisie Smeritul + 545), reținută în literatura de specialitate sub denumirea de „Dionysiana”⁹, – se poate vorbi și despre o primă etapă a dezvoltării dreptului bisericesc¹⁰.

De-a lungul secolelor, Biserica, ca organizație religioasă, a ajuns și ea la „un bogat și chiar excesiv grad de instituționalizare”, de unde și necesitatea „simplificării și a înnoirii formelor ei instituționale, pentru a-și putea asigura ducerea mai departe a lucrării sale”¹¹, adică mântuirea membrilor ei.

Cu vreo două milenii în urmă, în cadrul statului roman și a altor State-cetăți din lumea greco-romană din „illo tempore”, a apărut „o asociație, o comunitate sau organizație religioasă cunoscută sub diverse numiri dintre care cea mai folosită este aceea de Biserică”, care, în limbajul juridic modern, a fost denumită și prin noțiunea de „Cult”, atât pentru a se referi la „Biserica propriu-zisă, cât și la celelalte organizații religioase, indiferent cum s-ar

7 L. Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul ...*, p. 61.

8 N. V. Dură, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*, București, Editura Ametist 92, 1999, pp. 287-382; N. V. Dură, „Colecția canonică etiopiană (Corpus Juris Canonici Aethiopici)”, în *Studii Teologice*, XXVI, 9-10 (1974), pp. 725-738; N. V. Dură, „Colecții canonice, apusene, din primul mileniu”, în *Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative*, 1 (2003), pp.19-33.

9 N. V. Dură, „Străromânul Dionisie Exiguul și opera sa canonică. O evaluare canonică a contribuției sale la dezvoltarea Dreptului bisericesc”, în *Ortodoxia*, XLI, 4 (1989), pp. 37-61; N. V. Dură, „Un daco-roman, Dionisie Exiguul, părintele dreptului bisericesc apusean”, în *Studii Teologice*, XLIII, 5-6 (1991), pp. 84-90; N. V. Dură, „Denis Exiguus (Le Petit) (465-545). Précisions et correctifs concernant sa vie et son oeuvre”, în *Revista Española de Derecho Canonico*, L (1993), pp. 279-290.

10 L. Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a dreptului bisericesc”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul ...*, pp. 65-81.

11 L. Stan, „Instituție și instituționalizare în viața bisericească. Importanța și actualitatea problemei”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul ...*, p. 113.

numi după specificul lor, însă numai dacă au dobândit calitatea de persoane juridice, adică de subiecte sociale de drept”¹².

Biserica, instituție divino-umană, a fost denumită „Cult” religios deoarece religia creștină are la bază credința religioasă, care nu este doar „o chestiune particulară, o chestiune de conștiință pentru fiecare om”, ci și una „socială”, deoarece ea „trece de la domeniul conștiinței și în domeniul extern al vieții”¹³, unde este obligată să se organizeze „în condițiile legii” (Art. 29 al. 3 din Constituția României).

Legătura credinței stabilită între toți cei care cred în Dumnezeu face ca toate unitățile comunitare, parte integrantă dintr-o „ecclesiae” (adunare), să se înscrie atât într-o comunitate cerească, cu Dumnezeu, cât și una pământească, a celor ce cred în „Ziditorul” lor.

Această comuniune de credință face deci ca toate comunitățile creștine să se afle „de jure” și „de facto” într-o „ecumenicitate a Bisericii”, care nu este identică cu ecumenicitatea despre care vorbesc teologii confesiunilor religioase, fiindcă doar „legătura credinței” vedește chipul „nevăzut”¹⁴ și cel „văzut” al Bisericii.

Aceeași legătură de credință învederează pe lângă aspectul ei de trup tainic al lui Hristos, și pe cel văzut, de instituție religioasă, creștină, care deosebește astfel Biserica de celelalte instituții „printr-un specific al său, care constă tocmai în elementul religios”¹⁵, pe care Decretul nr. 177 din 1948 l-a pus sub controlul Statului.

În conformitate cu prevederile Decretului nr. 177 din 1948, nu orice grupare sau organizație religioasă se numește cult, ci numai acelea cărora autoritatea de Stat competentă le recunoaște această calitate (cf. Art. 13 și 14), deoarece conform prevederilor Constituției din 1948 modul lor de organizare și funcționare era reglementat de legea de stat (Art. 27).

În temeiul dispozițiilor Decretului nr. 177 din 1948 se puteau bucura de liberul exercițiu doar cultele religioase recunoscute (Art. 2), care se pot „organiza după norme proprii, conform învățăturilor, canoanelor și tradițiilor lor, ...” (Art. 7).

12 I. N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, București, Ed. IBMBOR, 1990, vol. 1, p. 15.

13 *Ibidem*, p. 42.

14 *Ibidem*, p. 156.

15 *Ibidem*, p. 160.

În baza prevederilor Decretului nr. 177 din 1948, în vederea recunoașterii, fiecare cult religios trebuie să înainteze „prin Ministerul Cultelor, spre examinare și aprobare, statutul său de organizare, conducere și administrare, însoțit de mărturisirea de credință respectivă” (Art. 14). Statutul de organizare al cultului respectiv trebuia să fie însă „pus în concordanță cu prevederile legii” – adică cu Decretul nr. 177 din 1948 – în termen de 3 luni de la data publicării acestuia (Art. 56).

Conformându-se acestor dispoziții, Cultele care au prezentat spre examinare și aprobare Statutul lor de organizare, conducere și administrare, au primit recunoașterea legală de organizare și funcționare, condiționată însă de clauzele prevăzute de textul constituțional, care, referitor la cultele religioase, folosește și alți termeni echivalenți celui de „cult religios”, ca, de exemplu, confesiune, congregație, comunitate religioasă etc.

Pentru înțelegerea corectă a textului acestui Decret-Lege (nr. 177 din 1948), considerăm că este necesar să precizăm și conținutul acestor termeni. Ca atare, menționăm faptul că, „în sens strict religios, cuvântul cult înseamnă exteriorizarea credinței în scopul de a săvârși actul pe care îl indică însuși cuvântul cult, care vine de la latinescul cultus (colo, ere, ui, tum), și anume pe acela de a cultiva ceva într-un anumit scop. În cazul concret, actul de a cultiva legătura cu divinitatea în scopul de a i se da cinstirea cuvenită și de a se asigura pe această cale fie o simplă protejare din partea ei, fie o purtare de grijă complexă pentru un timp determinat sau pentru întreaga viață, fie, în cele din urmă, pentru a se obține din partea ei ceea ce se numește mântuirea, ca țel final al vieții pământești ca și al vieții de apoi”¹⁶.

Din punct de vedere al Dreptului secular, orice organizație religioasă care are o doctrină proprie, mărturisită public, și un ceremonial propriu manifestat public, este o Biserică sau un Cult, și care, în Dreptul public, sunt identice.

În anul 1955, eruditul jurist creștin, prof. univ. dr. Pr. Liviu Stan, – care în ziua de 24 octombrie 2023 a fost comemorat în cadrul Universității Ovidius din Constanța printr-un Colocviu academic cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la trecerea sa la Domnul – preciza că Biserica nu este „o instituție publică”, așa după cum sunt „instituțiile de stat”, care sunt create și fac parte din aparatul de stat, ci are doar „calitatea de instituție publică religioasă”, calitate în care se bucură și de „personalitatea juridică

16 L. Stan, *Instituție și instituționalizare ...*, p. 85.

de drept public”. De unde și precizarea că „Biserica se orientează și după legile de stat”, deoarece, „sub aspect social”, aceasta are „caracter de instituție publică”, care face ca activitatea ei să se desfășoare și „după normele comune ale unei activități publice, norme cuprinse și în legi de stat și în legi proprii”¹⁷.

Același regretat profesor preciza că Biserica „nu deține nici o parte din puterea sau suveranitatea statului”, adică ceea ce se cheamă „putere politică”, ci are „o suveranitate proprie, de natură religioasă”¹⁸. De altfel, ca instituție, Biserica, se deosebește de oricare altă instituție de stat sau privată atât prin originea ei divino-umană, cât și prin natura activității sale pastoral-misionară, ceea ce dă acestei suveranități, de natură religioasă, o particularitate proprie.

Prin cult religios trebuie înțeles atât învățătura de credință a acestuia, cât și ansamblul ceremoniilor exterioare prin care se manifestă o religie, a cărei credință religioasă rămâne în principiu o chestiune de conștiință a fiecărui om atât timp cât rămâne de domeniul acesteia, adică al „forul intern” al omului. Credința religioasă trece însă, în mod inerent, din domeniul conștiinței, în domeniul extern al vieții, manifestându-se în mod concret prin anumite practici și atitudini, la care participă toți cei care au aceeași credință, exprimând prin aceasta o comuniune de credință și de trăire spiritual-religioasă.

Sub aspectul său extern, Cultul nu este deci nimic altceva decât exteriorizarea credinței religioase, prin mărturisirea ei publică, sub formă de predică, învățatură de credință și rit liturgic.

Reglementarea manifestărilor ei publice, în scopul afirmării unității de credință religioasă și a păstrării ordinii publice cu prilejul afirmării acestora, constituie așa-numita instituționalizare a credinței religioase sau a religiei.

Întrucât, orice manifestare sau acțiune externă influențează ordinea publică, era deci firesc ca de asemenea manifestări sau practici religioase să se preocupe și autoritatea răspunzătoare de această ordine, adică autoritatea de Stat, care, adeseori a făcut-o prin prisma orientării ei ideologico-politice decât prin cea a normelor juridice.

17 L. Stan, „Biserică și cult în dreptul internațional”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul ...*, p. 184.

18 *Ibidem*, p. 185.

Prin instituționalizare juridică a unei organizații religioase¹⁹, înfăptuită prin recunoașterea calității de cult religios, statul consimțea numai dacă aceasta îndeplinea următoarele cerințe: 1) că organizația religioasă și-a stabilit o credință religioasă unitară, pe care o mărturisește public, în mod statornic; 2) că această credință religioasă unitară este exteriorizată printr-un ansamblu de ceremonii și practici religioase, constituite într-un ritual unitar și stabil și 3) că și-a fixat o organizare unitară, cu organe de conducere atât în fiecare parte componentă locală, cât și la centru, ca autoritate care să reprezinte întreaga organizație religioasă.

În mod obișnuit, cultul creștin a fost desemnat – până în epoca modernă – prin termenul de Biserică. De aceea, prin Biserică sau cultul religios creștin se înțelege unul și același lucru, adică religie creștină privită ca instituție social-juridică.

Diferențierea doctrinară, care a intervenit în creștinism în decursul timpului, a dus la apariția a numeroase denominațiuni creștine, al căror număr a ajuns la sute dacă luăm în considerare numărul celor enumerate de Organizații precum Consiliul Ecumenic al Bisericilor, de unde și diversele Culte sau Confesiuni religioase.

În Constituția Republicii Populare Române din anul 1948, termenul „Confesiune”, deși în sens propriu se referă numai la primul element al unui cult sau al unei Biserici, adică la credința ei religioasă, se întrebuițea și cu sensul de cult religios sau de Biserică, sens pe care îl are în vedere legiuitorul și atunci când prevedea că „nici o confesiune (romano-catolică, protestantă, ortodoxă n.n.) nu poate deschide sau întreține instituții de învățământ general” (Art. 27).

Termenul „Congregație” se referă la „ordinele religioase”, specifice organizației Bisericii romano-catolice, având ca scop sau misiune specială organizarea de școli, deși sub această denumire se înțelege orice asociație sau grupare de persoane-clerici, monahi sau laici care și-ar propune același scop: de a organiza și a întreține școli.

Termenul de „Comuniune religioasă” – deși poate fi înțeles ca o unitate administrativă în cadrul unei Biserici sau a unui cult – are și înțelesul specific de corp sau grupare de persoane bisericești care trăiesc în comun și urmăresc un scop comun, de natură soteriologică.

Termenul de „Asociație religioasă” se referă la o grupare constituită în cadrul unei Biserici sau al unui cult, care urmăresc obiective sau scopuri

19 L. Stan, *Instituție și instituționalizare ...*, pp. 82-113.

care ajută scopului general al Bisericii sau Cultului respectiv. De aceea, asemenea asociații nu pot lua ființă decât cu aprobarea sau avizul Bisericii sau Cultului în cadrul cărora acestea vor activa.

II. Raporturile juridice între Stat și Cultele religioase în lumina prevederilor Decretului nr. 177 / 1948

După precizările noționale și de doctrină privind înțelesul pe care trebuie să-l dăm unor termeni utilizați în textul constituțional și în legea specială, prin care s-a reglementat modul de organizare și funcționare al cultelor religioase (Decretul nr. 177 din 1948), vom trece la examinarea și evaluarea unor prevederi ale Decretului privind raporturile juridice dintre Stat și Biserică²⁰.

Referitor la raportul între Stat și Cultele religioase, Decretul prevedea că Statul nu se amestecă în definirea și reglementarea chestiunilor de natură religioasă, și că acestea rămâneau în competența exclusivă a cultelor. Dar, același Decret prevedea obligația „credincioșilor tuturor cultelor religioase ... a se supune legilor țării, a depune jurământul în forma și în cazurile prevăzute de lege și a face înscrierea actelor de stare civilă la oficiile de stare civilă în termen legal” (Art. 10 Decretul nr. 177/1948).

De asemenea, Decretul prevedea ca, „înainte de intrarea lor în funcțiune”, „Șefii cultelor, precum și mitropoliții, arhiepiscopii, episcopii, superintendenții, administratorii-apostolici, vicarii-administrativi și alții, având funcțiuni asemănătoare”, să depună „jurământul de credință în fața ministrului cultelor”, iar „ceilați funcționari din serviciul cultelor religioase vor depune în fața autorităților competente de Stat, jurământul de credință prevăzut de art. 8 din legea Nr. 363 din 30 Decembrie 1947 pentru constituirea Statului Roman în Republica Populară Română” (Art. 21 Decretul nr. 177/1948).

Toți demnitarii și funcționari menționați de acest articol depuneau deci „jurământul” de credință în fața autorităților de stat abilitate, prin care se obligau „a fi credincioși Poporului” și „a apăra Republica Populară Română împotriva dușmanilor din afară și dinăuntru”, și de „a respecta legile

20 Referitor la statutul juridic al acestor raporturi, a se vedea C. Mititelu, „Despre relațiile Stat-Biserică. Câteva considerații ecleziologice și canonic-juridice”, în *Analele Universității Ovidius Constanța, Seria Teologie*, 1 (2010), pp. 202-215.

Republicii Populare Române și de a păstra secretul în serviciul orânduit de Stat” (Art. 21 Decretul nr. 177/1948).

Cât despre „activitatea cultelor religioase recunoscute”, Decretul prevedea obligativitatea ca acestea să se desfășoare „în conformitate cu legile țării” (Art. 23 Decretul nr. 177/1948).

Deși textul constituțional precizase că, în Republica Populară Română, „Culte religioase sunt libere să se organizeze și pot funcționa liber (sic) ...” (Art. 27 Constituția României 1948), în realitate, activitatea acestora trebuia să se înscrie în cadrul condițiilor stabilite de textul constituțional – de care făcea referire expresă și Decretul nr. 177 din 1948 – sau – în termenii aceleiași Constituții – „ritualul și practicile lor” trebuiau să nu fie „contrarii Constituției, securității publice sau bunelor moravuri” (Art. 27 Constituția României 1948).

Cât privesc „bonos mores” (bunele moravuri), acestea nu erau nici măcar din stirpea celor despre care făcea referire vechiul Drept roman. Fiind garantate, protejate și propagate de „puterea de stat” a respectivului „Stat popular”, care luase „fînță prin lupta dusă de popor ... împotriva fascismului, reacțiunii și imperialismului (cf. Art. 2 Constituția României 1948), era de înțeles că acestea aveau un conținut ideologic, și un caracter revanșard.

O altă prevedere din acest Decret stipula că „nici un cult religios și nici un reprezentant al vreunui cult nu va putea întreține legături cu cultele religioase, instituțiuni sau persoane oficiale în afara teritoriului țării, decât cu aprobarea Ministerului Cultelor și prin intermediul Ministerului Afacerilor Externe” (Art. 40 Decretul nr. 177/1948).

Același Stat pretindea ca, în vederea recunoașterii, fiecare cult să înainteze „prin Ministerul Cultelor” „spre examinare și aprobare”, odată cu statutul de organizare și funcționare – cuprinzând sistemul său de organizare, conducere și administrare – și „Mărturisirea de credință” (Art. 14 Decretul nr. 177/1948).

Considerăm deci că și din aceste câteva exemplificări rezultă cu prisosință faptul că, între Stat și Biserică, recte între Stat și Cultele religioase din România acelor vremuri, nu puteau fi decât raporturi instituționale de subordonare a acestora față de Stat, de legile și organele lui represive.

Pentru cei care au trăit perioada acelor ani – în care au apărut și s-au aplicat prevederile Constituției din 1948 și ale Decretului nr. 177 din 1948 – cunosc destul de bine faptul că, în realitate, propaganda partinică a

regimului comunist a avut două fațete, și anume una declarativă în textele oficiale (inclusiv cele de natură juridică), și alta în realitatea de zi cu zi, în care creștinii – de diferite confesiuni sau credințe religioase – au trebuit să suporte umilințele și atacurile verbale și fizice ale organelor securității statului numai pentru faptul că aveau altă convingere despre lume și viață, adică una de natură religioasă.

Referitor la raporturile dintre Stat și Cultele religioase, printre altele, din textul Decretului reținem următoarele realități: a) că, prin articolul 10, se prevedea obligația pentru credincioșii tuturor cultelor de a se supune legilor țării, de a depune jurământul cerut de lege și a face înscrierea actelor de stare civilă în termenul legal; b) că, prin articolul 13, se prevedea că numai cultele recunoscute pot să se organizeze și să funcționeze liber; c) pentru obținerea recunoașterii calității de cult (cf. Art. 14), fiecare organizație religioasă era obligată să înainteze prin Departamentul Cultelor, spre examinare și aprobare, Statutul său de organizare și funcționare, însoțit de mărturisirea de credință respectivă (Art. 56).

Această ultimă prevedere ne atestă faptul că Decretul nr. 177 nu a mai urmat procedeul folosit de vechea lege, adică nu a mai făcut deosebire între cultele istorice, care au fost recunoscute fără obligația de a mai prezenta Mărturisirea de credință, și între noile cultele, care, pentru a fi recunoscute, erau obligate să înainteze această Mărturisire.

Aplicând deci dispoziția de principiu privind egalitatea tuturor cultelor, Statul constituit în Republica Populară Română și-a rezervat deci dreptul de-a recunoaște sau nu calitatea de cult nu pe baza vechimii, ci pe baza Statutului de organizare și a Mărturisirii ei de credință.

În temeiul dreptului de supraveghere și control (cf. Art. 27 Constituția României 1948), Statul își rezerva dreptul „de a suspenda”, prin Departamentul Cultelor, „orice hotărâre”, instrucțiune sau ordonanță, „precum și orice ordin cu caracter administrativ-bisericesc, cultural educativ, filantropic sau funcțional, care ar contraveni statutelor de organizare ale cultului respectiv, actelor de fundațiune, actelor de constituire, securității și ordinii publice sau bunelor moravuri” (Art. 25 Decretul nr. 177/1948).

Prin astfel de măsuri, care vădesc o ingerință crasă a statului atât în domeniul vieții religioase și spirituale a cetățenilor lui, cât și în cel al activității Cultelor religioase, regimul politic din vremea aceea își instrumenta și materializa de fapt politica sa atee, deși textul constituțional prevedea ritos că acesta garanta – dar nu prevedea și proteja (cf. Art. 27 Constituția

României 1948) – cele două libertăți fundamentale ale omului, și anume libertatea de conștiință și de religie, libertăți care sunt drepturi naturale inerente oricărei ființe umane, și pe care atât „jus divinum” și „jus naturale”, cât și dreptul constituțional al unor state ale lumii, le-au declarat sacre și inviolabile.

Prin Decretul nr. 177 din 1948, legiuitorul de atunci n-a asigurat nici el protecția juridică a acestor două libertăți fundamentale ale ființei umane, deși, declarativ, acestea au fost menționate la loc de frunte în toate textele legislative din „illo tempore”, inclusiv în textul acestui Decret.

III. Decretul nr. 177 / 1948 și libertatea religioasă

Din titlul Decretului nr. 177 din 4 august 1948 rezultă că acesta a fost alcătuit „pentru regimul general al cultelor”²¹. Ca atare, titlul acestui Decret este diferit de cel din Legea nr. 489 din 28 decembrie 2006, în care se prevede în mod clar că prevederile acesteia privesc „libertatea religioasă și regimul general al cultelor”²²,

Faptul că Decretul nr. 177 din 1948 nu face referire expresă la libertatea religioasă, nu trebuie să ne surprindă, întrucât acesta a fost emis de o putere politică instalată de tancurile lui Stalin, care au făcut din „Regatul României” (cf. Art. 1 Constituțiile României din 1923 și 1938) o „Republică populară”. În termenii legiuitorului român de atunci, Republica „a luat ființă prin lupta dusă de popor, în frunte cu clasa muncitoare” (Art. 2 Constituția României 1948), și nu „ex voluntate populi” (din voința poporului).

Reținem, așadar, că deși în articol 27 Constituția din 1948 prevedea „expressis verbis” că „libertatea conștiinței și libertate religioasă sunt garantate de stat”, în realitate, în textul constituțional nu aflăm niciun cuvânt – nici măcar unul aluziv – privind protecția juridică²³ a celor două liber-

21 Decret Nr. 177 din 4 august 1948 pentru regimul general al cultelor religioase, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/47> (accesat 12. 09. 2023).

22 Lege nr. 489 din 28 decembrie 2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/78355> (accesat 27. 09. 2023).

23 N. V. Dură, Mititelu C., *Principii și norme ale Dreptului Uniunii Europene privind drepturile omului și protecția lor juridică*, Constanța, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2014, pp. 15-78; N. V. Dură, „General Principles of European Union Legislation Regarding the Juridical Protection of the Human Rights”, in *Journal of Danubius Studies and Research*, III, 2 (2013), pp. 7-14; C. Mititelu, „The “Globalization Era” and the Ri-

tăți fundamentale ale omului, deși era de fapt vorba despre două „drepturi naturale, inalienabile și sfinte ale omului”, așa după cum le cataloga până și Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 26 august 1789 (Preambul), și pe care Constituția din Republica a IV-a a Franței din 1946 le încadra printre „drepturile inalienabile și sacre” pe care le are „fiecare ființă umană” (Preambul).

Cât privește învățământul religios, conform prevederilor respectivului text constituțional (Art. 27 Constituția României 1948) era interzis confesiunilor religioase, congregațiile și comunități religioase de-a „deschide sau întreține instituții de învățământ general, ci numai școli speciale pentru pregătirea personalului cultului”, și acelea numai „sub controlul statului” (Art. 27 Constituția României 1948).

Cu alte cuvinte, regula de aur a statului totalitar, cu regim politic ateu, fătîș antireligios, bazat pe propaganda dusă de aparatul său de stat și instrumentată de organele sale de securitate, s-a aplicat și în cazul dreptului la libertatea învățământului religios²⁴.

Referitor la libertatea religioasă, Decretul nr. 177 din 1948 – al cărui text a rămas în mare parte în vigoare încă vreo 17 ani după evenimentele din decembrie 1989 – prevedea că „statul garantează libertatea conștiinței și libertatea religioasă pe tot cuprinsul Republicii Populare”, adăugându-se precizarea că „oricine poate să aparțină oricărei religii sau să îmbrățișeze orice credință religioasă”, cu condiția ca „exercițiul ei să nu contravină Constituției, securității și ordinii publice sau bunelor moravuri” (Art. 1 Decretul nr. 177/1948).

Era deci vorba de o reafirmare a condițiilor prevăzute de textul articolului 27 din Constituția din 13 aprilie 1948, care, practic, condiționau și restrângeau dreptul de exercitare a libertății religioase, așa după cum făcuse și Constituția lui Stalin din anul 1936 prin integrarea acestei libertăți în sfera libertății de conștiință.

Într-adevăr, dacă examinăm cu atenție textul Constituției din 1948 vom constata că, în cuprinsul acesteia, se regăsesc principiile enunțate de

ght of the Church to Preach the Gospel to All Peoples. Canonical-Juridical Considerations and Assessments”, in *Ecumeny and Law*, 5 (2017), pp. 127-146.

24 N. V. Dură, „Provisions of International Law on the Parents’ Right to Provide their Children with a Religious Education”, in *Proceedings The fundamentals of our spirituality*, Batumi, 2018, pp. 240-248; C. Mititelu, „The Children’s Rights. Regulations and Rules of International Law”, în *Ecumeny and Law*, 3 (2015), pp. 151-169.

„Constituția” sau „Legea fundamentală a Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice” din anul 1936, alcătuită pe baza „Raportului tovarășului I.V. Stalin”²⁵ din 25 noiembrie 1936.

Dar, în această Constituție a Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice, nu numai că nu s-a făcut nicio referire la libertatea religioasă, ci s-a prevăzut doar „asigurarea libertății de conștiință a cetățenilor în U.R.S.S.”.

În același text constituțional se învedera însă faptul „că Biserica este despărțită de stat și școala este despărțită de Biserică” (Art. 127 Constituția URSS 1936), ceea ce se va întâmpla și în România începând cu Constituția din 1952, text reiterat apoi în Constituția din 1965.

Trebuie de asemenea învederat și reținut faptul că libertatea religioasă a fost integrată de I.V. Stalin atât în „libertatea exercitării cultelor religioase”, cât și în „libertatea exercitării propagandei antireligioase” (Art. 124 Constituția URSS 1936).

Era așadar vorba de un simulacru al libertății religioase, inclusiv al libertății cultelor religioase, în schimb, Constituția U.R.S.S. din 1936 prevedea în mod fățiș „libertatea tuturor cetățenilor la o propagandă antireligioasă”, pe care a vehiculat-o și potențat-o și ideologia bolșevică din România prin intermediul aparatului de stat cu aportul organelor lui represive.

În anul 1937 – adică la un an de la promulgarea Constituției U.R.S.S. – un constituționalist român scria că „primele Constituții sovietice ... n-ar putea fi privite decât ca niște manifestări scrise ale ideologiei revoluționare”²⁶, și, am adăuga noi, de sorginte marxist-leninistă.

Privitor la „libertatea de propagandă religioasă și antireligioasă”, trebuie menționat faptul că această sintagmă a fost pusă în circulație prin articolul 13 din „Declarația poporului muncitor exploatat” din 1918, și pe care – în epoca interbelică – propagandiștii regimului sovietic o prezentau ca fiind „o formă științifică” (sic), ale cărei rezultate erau considerate a fi „îmbucurătoare”²⁷.

De unde, în anul 1937, și afirmația concludentă a constituționalistului român Dr. Dan Șerban Rădulescu, că „într-un stat ai cărui conducători se exprimă sub forma în care s-a exprimat Stalin”, nu putea fi vorba de o „libertate religioasă”²⁸.

25 Editat de Partidul Comunist din România, Brașov, Tipografia Drum Nou, 1944.

26 D. S. D. Rădulescu, *Regimul constituțional al URSS*, București, 1937, p. 274.

27 *Ibidem*, p. 77.

28 *Ibidem*, p. 81.

Nu trebuie însă ignorat sau oculat faptul că, atât în textul Constituției Franței din anul 1791, cât și în cel al Constituției U.R.S.S. din anul 1936, nu s-a făcut referire la libertatea religioasă, ci doar la libertatea de conștiință, așa după cum a fost cazul și cu Constituțiile României din anul 1952 (cf. Art. 84) și din 1965 (cf. Art. 30).

Libertatea de conștiință își găsește însă „temeiul ei” în libertatea religioasă²⁹, în dreptul la libertatea de religie³⁰, și, ca atare, eliminarea acesteia atrage după sine și nerecunoașterea formelor de manifestare externă ale libertății de conștiință.

Dacă prin libertatea conștiinței se înțelege dreptul de a accepta sau a refuza un adevăr de orice natură, prin libertatea religioasă se înțelege tocmai dreptul ființei umane de a-și exterioriza și exprima gândurile și cu privire la religie și la relația ei cu Divinitatea, și, „ipso facto”, cu privire la dreptul de-a avea și mărturisi o credință religioasă sau de a nu împărtăși o asemenea credință.

Or, din acest punct de vedere, libertatea religioasă este nelimitată, și nu poate fi considerată ca fiind parte integrantă din conținutul libertății de conștiință, așa după cum se mai afirmă eronat și în unele lucrări de specialitate din zilele noastre sub impactul textului constituțional francez din anul 1791 și al Constituției U.R.S.S. din 1936.

29 N. V. Dură, C. Mititelu, „The Freedom of Religion and the Right to Religious Freedom”, in vol. *Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism*, Albena, Bulgaria, I (2014), pp. 831-838; C. Mititelu, „The Autonomy of Religious Denominations in Romania”, in *Ecumeny and Law*, 4 (2016), pp. 275-296; C. Mititelu, „About the Right to the Freedom of Religion”, in vol. *Rethinking Social Action. Core Values*, coord. A. Sandu et all., Medimond, Bologna (Italia), 2015, pp. 833-838; C. Mititelu, „Despre „libertatea de conștiință” și libertatea „credințelor religioase”. Câteva considerații și evaluări”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 8, 1 (2020), pp. 452-465; C. Mititelu, „Jurisprudența Curții Europene privind dreptul la religie. Considerații și evaluări”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 10, 2 (2022), pp. 168-187.

30 N. V. Dură, „Dreptul la libertatea de Religie, „fons” și „fundamentum” al celorlalte libertăți ale omului”, în *Legea și viața*, 12 (2014), pp. 7-12; N. V. Dură, „Despre „Credința religioasă” și dreptul ei de manifestare în spațiul public. De la „mărturia Conștiinței” și a „Tradiției constituționale” la textele legislației internaționale și naționale”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 9, 2 (2021), pp. 29-69; N. V. Dură, „Dreptul la libertatea de Religie. De la Edictul împăratului Cyrus al II-lea (cel Mare), prima „Cartă a drepturilor omului”, până la „Tratatul instituind o Constituție pentru Europa””, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 10, 2 (2022), pp. 35-72.

Atât din textul Constituției din 1948 (cf. Art. 27), cât și din cel al Decretului nr. 177 din 1948 (cf. Art. 1) rezultă că se făcea distincție clară între libertatea conștiinței și libertatea religioasă, care, în exteriorizarea ei, se manifestă sub forma de libertate privată sau publică a credinței. Dar, din conținutul Decretului nr. 177 din 1948 constatăm că, în privința libertății religioase, există unele deficiențe și incongruențe privind modul de-a o percepe și exprima în textul normelor juridice impregnate de o ideologie partinică, prezentă și în România după cel de-al doilea Război Mondial.

Unele dintre aceste deficiențe și incongruențe, care trimit la gândirea juridică și orientarea politică a autorilor Decretului nr. 177 din 1948, le regăsim – din nefericire – și în textul Legii nr. 489 din 2006.

Conform prevederilor articolului 3 din acest Decret, „nimeni nu poate fi urmărit pentru credința sa religioasă sau pentru necredința sa. Credința religioasă nu poate împiedica pe nimeni de a dobândi și exercită drepturi civile și politice și nici nu poate scuti pe nimeni de la obligațiunile impuse de legi” (Art. 3 Decretul nr. 177/1948).

Afirmația legiuitorului că o „credință religioasă” nu poate constitui un impediment în dobândirea și exercitarea drepturilor politice și civile, și nici nu poate exonera pe cineva de obligațiile prevăzute de lege, nu este singulară în textul acestui Decret. Dar, și această afirmație, ca și altele făcute în textul acestui Decret, trădează contextul politico-ideologic al societății românești din vremea în care autorii acestuia l-au alcătuit, și în care Legiuitorul a trebuit să prevadă – printr-o exprimare simulată – că împărtășirea unei credințe religioase de către cineva nu duce la pierderea dreptului de a dobândi și a-și exercita drepturile civile și politice, deși, în realitate, era cunoscut faptul că o persoană care își declara public credința sa religioasă risca să nu poată dobândi și exercita drepturile elementare civile sau politice prevăzute de Constituție.

Or, și această mărturie este grăitoare de la sine și în privința în care libertatea religioasă a putut fi prevăzută și garantată și protejată într-un mediu în care se vorbea despre libertatea de propaganda atee și antireligioasă, care, în perioada anilor 1948-1989, a căpătat dimensiuni și forme de manifestare fâțiș potrivnice dreptului la religie.

Concluzii

Printre altele, din textul constituțional din anul 1948 se poate constata că Republica Populară Română garanta „libertatea conștiinței și libertatea religioasă” (Art. 27 Constituția României 1948). Și, totuși, Cultelor religioase nu li se mai permitea să deschidă sau să întrețină „instituții de învățământ general, ci numai școli speciale pentru pregătirea personalului cultului”, și numai „sub controlul statului” (Art. 27 Constituția României 1948).

În spiritul dispozițiilor de principiu enunțate de textul constituțional Decretul nr. 177 din 1948 a prevăzut și el libertatea Cultelor religioase de-a se organiza și funcționa liber „dacă practicile și ritualul lor nu sunt contrare Constituției, securității sau ordinii publice și bunelor moravuri” (Art. 6 Decretul nr. 177/1948).

Același Decret-Lege a reafirmat dispoziția de principiu a Constituției și în privința învățământului religios. În temeiul prevederilor articolului 44 din Decretul nr. 177 din 1948, Cultele religioase erau libere să-și organizeze „învățământul pentru pregătirea personalului cultului”, dar „sub controlul Statului”, adică nimic fără controlul și aprobarea autorității de stat. De altfel, până și „crearea școlilor și alcătuirea programelor școlare” trebuiau să fie „supuse spre aprobare Ministerului Cultelor” (Art. 44 Decretul nr. 177/1948).

Din textul lucrării s-a putut constata și faptul că în anul 1948 școala nu fusese încă despărțită de Biserică, așa după cum avea să se întâmple în anul 1952, în baza articolului 84 din Constituția promulgată în acel an, din textul căreia a fost eliminată sintagma „libertate religioasă”, pe care o prevăzuse Constituția anterioară prin articolul 27, ci a fost menționată doar libertatea de conștiință, ca în textul Declarației drepturilor din 1789, în cel al Constituției URSS din 1936 și în cel al Constituției Franței din 1946.

Nu este deci de mirare nici faptul că, în textul Constituției Franței din 1958, se prevedea în mod expres că aceasta este „o Republică laică” (Art. 1 Constituția Franței 1958), cuvinte acreditate și încetățenite în limbajul juridic de după cel de-al doilea Război Mondial și în alte State, inclusiv în cel român. Acest fapt a contribuit însă la laicizarea statelor din blocul ex-sovietic, care a făcut ca „știința dreptului” să devină o „știință politică”³¹.

31 T. Avrigeanu, *Categoria iuris. Știința dreptului ca știință politică*, București, Editura Universul Juridic, 2017, pp. 22-28.

În țara noastră, atât spiritul de laicizare a societății, ca și cel de separarea a celor două domenii de activitate, laic și spiritual, a început să se manifeste în mod fățiș din anul 1947, când Cultele religioase recunoscute de noua orânduire de stat, impusă în România „de către glorioasa armată sovietică” (Capitol introductiv din Constituția Republicii Populare Române din anul 1948), au trebuit să țină seama și de faptul că modul lor de organizare și funcționare trebuia să fie reglementat „prin lege” (Art. 27 Constituția României 1948), adică printr-o lege a statului, care avea să fie publicată doar la câteva luni sub forma unui Decret-Lege, și anume Decretul nr. 177 din 1948, care a constituit de altfel și obiectul examinării, considerațiilor și evaluărilor din paginile acestui studiu.

Prin clarificările și precizările aduse în paginile acestui studiu în privința conținutului acestui Decret, și îndeosebi a prevederilor privind libertatea religioasă, considerăm că am adus o contribuție reală pentru o mai bună înțelegere a textului acestuia, deoarece, din nefericire, unele lacune ale Decretului-Lege nr. 177 din 1948 au supraviețuit și în textul Legii nr. 489 din 2006.

Remarcăm însă și faptul că unele dintre prevederile Decretului din 1948 ar fi trebuit să fie preluate integral, deoarece în noua lege se stipulează că unitățile de cult se organizează și „potrivit propriilor ... coduri canonice” (Art. 14 al. 2 Legea nr. 489/2006), și nu conform „canoanelor și tradițiilor lor”, așa după cum se prevedea în articolul 7 din Decretul nr. 177 din 4 august 1948.

Faptul că, atât textul acestui Decret, cât și cel al Constituției din 1948, au rămas tributare gândirii juridice exprimate de Constituția U.R.S.S. din 1936, a adus după sine și unele dispoziții discriminatorii privind drepturile omului, dintre care dreptul la libertatea de Religie rămâne edificator pentru perioada anilor 1948-1989, pe care, din fericire, îl învederare și unele texte legislative apărute anterior³² în arealul românesc.

În pofida unor lacune, deficiențe și incongruențe pe care le găsim în textul Decretului nr. 177 din 1948, redactat în spiritul ideologiei partinice a vremii de atunci, putem spune că acesta rămâne o mărturie documentară de primă mână nu numai în privința cunoașterii regimu-

32 I. G. Rotaru, „Aspecte juridice ale adoptării Codului Calimah cu câteva observații privind unele dispoziții discriminatorii privind drepturile omului”, în *Jurnal teologic*, 14, 1 (2015), pp. 87-114.

lui general al Cultelor religioase din Republica Populară Română, ci și a modului în care au fost prevăzute, garantate și protejate drepturile și libertățile fundamentale ale omului, dintre care libertatea religioasă rămâne matricea acestora.

Bibliografie

- AVRIGEANU, T., *Categoria iuris. Știința dreptului ca știință politică*, București, Editura Universul Juridic, 2017.
- DURĂ, N. V., „Colecția canonică etiopiană (Corpus Juris Canonici Aethiopici)”, în *Studii Teologice*, XXVI, 9-10 (1974), pp. 725-738.
- DURĂ, N. V., „Colecții canonice, apusene, din primul mileniu”, în *Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative*, 1 (2003), pp. 19-33.
- DURĂ, N. V., „Denis Exiguus (Le Petit) (465-545). Précisions et correctifs concernant sa vie et son oeuvre”, în *Revista Española de Derecho Canonico*, L (1993), pp. 279-290.
- DURĂ, N. V., „Despre ”Credința religioasă” și dreptul ei de manifestare în spațiul public. De la ”mărturia Conștiinței” și a ”Tradiției constituționale” la textele legislației internaționale și naționale”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 9, 2 (2021), pp. 29-69.
- DURĂ, N. V., „Dreptul la demnitate umană (dignitas humana) și la libertate religioasă. De la ”Jus naturale” la ”Jus cogens””, în *Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative*, 1 (2006), pp. 86-128.
- DURĂ, N. V., „Dreptul la libertatea de Religie, „fons” și „fundamentum” al celorlalte libertăți ale omului”, în *Legea și viața*, 12 (2014), pp. 7-12.
- DURĂ, N. V., „Dreptul la libertatea de Religie. De la Edictul împăratului Cyrus al II-lea (cel Mare), prima „Cartă a drepturilor omului”, până la „Tratatul instituind o Constituție pentru Europa””, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 10, 2 (2022), pp. 35-72.
- DURĂ, N. V., „Edictul de la Milan (313) și impactul lui asupra relațiilor dintre Stat și Biserică. Câteva considerații istorice, juridice și ecleziologice”, în *Mitropolia Olteniei*, 5-8 (2012), pp. 28-43.
- DURĂ, N. V., „General Principles of European Union Legislation Regarding the Juridical Protection of the Human Rights”, in *Journal of Danubius Studies and Research*, III, 2 (2013), pp. 7-14.

- DURĂ, N. V., „Provisions of International Law on the Parents' Right to Provide their Children with a Religious Education”, in *Proceedings The fundamentals of our spirituality*, Batumi, 2018, pp. 240-248.
- DURĂ, N. V., „Străromânul Dionisie Exiguul și opera sa canonică. O evaluare canonică a contribuției sale la dezvoltarea Dreptului bisericesc”, în *Ortodoxia*, XLI, 4 (1989), pp. 37-61.
- DURĂ, N. V., „Un daco-roman, Dionisie Exiguul, părintele dreptului bisericesc apusean”, în *Studii Teologice*, XLIII, 5-6 (1991), pp. 84-90.
- DURĂ, N. V., *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*, București, Editura Ametist 92, 1999.
- DURĂ, N. V., Mititelu C., *Principii și norme ale Dreptului Uniunii Europene privind drepturile omului și protecția lor juridică*, Constanța, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2014.
- DURĂ, N. V., Mititelu, C., „The Freedom of Religion and the Right to Religious Freedom”, in vol. *Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism*, Albena, Bulgaria, I (2014), pp. 831-838.
- DURĂ, N. V., Mititelu, C., „The State and the Church in IV-VI Centuries. The Roman Emperor and the Christian Religion”, in vol. *Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism*, Albena, Bulgaria, I (2014), pp. 923-930.
- FLOCA, I. N., *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, București, Editura IBMBOR, 1990.
- MITITELU, C., „About the Right to the Freedom of Religion”, in vol. *Rethinking Social Action. Core Values*, coord. A. Sandu et all., Medimond, Bologna (Italia), 2015, pp. 833-838.
- MITITELU, C., „Considerații privind Legea Țării și instituțiile ei”, în *Analele Universității OVIDIUS Constanța / Seria Drept și Științe Administrative*, 1 (2007), pp. 291- 312.
- MITITELU, C., „Despre “libertatea de conștiință” și libertatea “creințelor religioase”. Câteva considerații și evaluări”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 8, 1 (2020), pp. 452-465.
- MITITELU, C., „Despre relațiile Stat-Biserică. Câteva considerații ecleziologice și canonic-juridice”, în *Analele Universității Ovidius Constanța, Seria Teologie*, 1 (2010), pp. 202-215.
- MITITELU, C., „Internal (Material) Sources of Orthodox Canonical Law”, in *Philosophical-Theological Review*, 1 (2011), pp. 111-120.

- MITITELU, C., „Începuturile Dreptului scris la români”, în *Dionysiana*, 1 (2009), p. 417-426.
- MITITELU, C., „Jurisprudența Curții Europene privind dreptul la religie. Considerații și evaluări”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 10, 2 (2022), pp. 168-187.
- MITITELU, C., „The “Globalization Era” and the Right of the Church to Preach the Gospel to All Peoples. Canonical-Juridical Considerations and Assessments”, in *Ecumeny and Law*, 5 (2017), pp. 127-146.
- MITITELU, C., „The Autonomy of Religious Denominations in Romania”, in *Ecumeny and Law*, 4 (2016), pp. 275-296.
- MITITELU, C., „The Children’s Rights. Regulations and Rules of International Law”, în *Ecumeny and Law*, 3 (2015), pp. 151-169.
- MITITELU, C., *Dreptul bizantin și receptarea lui în Pravilele tipărite, în Țările Române, din secolul al XVII-lea*, București, Editura Universitară, 2014.
- MITITELU, C., *Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea. Infracțiuni și pedepse*, București, Editura Didactică și Pedagogică RA, 2012.
- MITITELU, C., *Vechi instituții europene prevăzute de legislația nomocanică din secolul al XVII-lea (Pravila de la Iași și Pravila de la Târgoviște)*, București, Editura Universitară, 2014.
- RĂDULESCU, D.S.D., *Regimul constituțional al URSS*, București, 1937.
- ROTARU, I. G., „Aspecte juridice ale adoptării Codului Calimah cu câteva observații privind unele dispoziții discriminatorii privind drepturile omului”, în *Jurnal teologic*, 14, 1 (2015), pp. 87-114.
- ROTARU, I. G., *Om-Demnitare-Libertate. Adoptarea pentru prima dată pe pământ românesc, în Principatul Transilvaniei, a Principiului Libertății Religioase și evoluția acestuia într-un timp relativ scurt de 25 de ani (1543-1568)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019.
- STAN, L., „Biserica și Dreptul”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul. Teologia Dreptului*, I, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, pp. 19-33.
- STAN, L., „Biserică și cult în dreptul internațional”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul. Teologia Dreptului*, I, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, pp. 163-231.
- STAN, L., „Instituție și instituționalizare în viața bisericească. Importanța și actualitatea problemei”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul. Teologia Dreptului*, I, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, pp. 82-113.

- STAN, L., „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul. Teologia Dreptului*, I, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, pp. 34-64.
- STAN, L., „Obârșia și dezvoltarea istorică a dreptului bisericesc”, în *Pr. Prof. univ. dr. L. Stan, Biserica și Dreptul. Teologia Dreptului*, I, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, pp. 65-81.

Instrumente juridice naționale:

- *Decret Nr. 177 din 4 august 1948 pentru regimul general al cultelor religioase*, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/47> (accesat 12. 09. 2023).
- *Lege nr. 489 din 28 decembrie 2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor*, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/78355> (accesat 27. 09. 2023).